

Весна Г. ЂУКИЋ*

Факултет драмских уметности, Универзитет уметности у Београду

УТИЦАЈ (НЕО)ЛИБЕРАЛНИХ ЕЛИТА НА (ДЕ)ЕТАТИЗАЦИЈУ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ (19-21. ВЕК)**

Апстракт: У раду се разматра утицај (нео)либералних елита на етатизацију, односно деетатизацију културне политике у Србији, полазећи од дефиниције јавних политика као релативно стабилног, сврсисходног тока деловања државних органа, јавних функционера, владиних и за конодавних тела у суочавању са одређеним проблемима или питањима која утичу на значајан број људи.

Циљ рада је анализа међуодноса између идеја (нео)либералних елита о улози државе у вођењу културне политике, практичних активности законодавних и извршних власти и остварених резултата. Фокус је на оствареним резултатима транзиционих културних политика у Србији након избора 2000, али и на компарацији са претходним транзиционим прекретницама на које су утицале (нео)либералне елите, као нпр. либералне патриоте на Светоандрејску народну скупштину (19. век) и југословенски либерални дисиденти на самоуправљање у култури (20 век).

Кључне речи: етатизација, деетатизација, културна политика, модели одлучивања, правно-политички инструменти, организациони инструменти, либералне патриоте, југословенски дисиденти, Србија.

УВОД

Током 19. и 20. века у Србији су постојали појединци, неформалне и формалне интелектуалне групе које су на различите начине заступале идеје либерализма, а неке од њих су имале значајан, иако вредносно-идејно дијаметрално супротан утицај на културну политику.

„Либералне патриоте“ 19. века чији је идеолог био Владимир Јовановић, заједно са готово свом школованом интелигенцијом која је заступала ову идеологију, тежиле су за демократским уређењем државе на модерној и либералној основи, полазећи од начела да је сваки народ суверен на свом огњишту и да је Народна скупштина једина власна да изрази вољу народа (Томанџа 2011: 31, 36,37). У свом раду „Основи снаге и величине српске“ Јовановић доказује да српски народ поседује „свест о себи и о свему око себе“, те снагу духовне отпорности која произилази из „чувства личне самосталности

* Редовни професор, ORCID 0000-0002-3113-5683, djukic.vesna@gmail.com

** Рад је настао као резултат финансирања научноистраживачке делатности Факултета драмских уметности, према уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја.

и части српског народа, у његовом самопоуздању, неустрашивости и слободном и независном духу који не сине у слабости нити може освајач да укроти“ (Јовановић 1870, 338 у: Томанда 2011: 97). Својом практичном делатношћу „либералне патриоте“ су активно учествовале у препоруку, обнови и изградњи савремене српске државе. Осим што су поставили трајни темељ представничком систему у Србији доношењем првог закона о Народној скупштини Србије (1858) и сазивањем Светоандрејске народне скупштине (1858/59), Јовановић и друге „либералне патриоте“ су, са пуном свешћу о значају самосталне државе за развој културе, поставили темеље државном национално-еманципаторском моделу културне политике (Ђукић 2010: 192).

Вођена идејом обнове државности, српска либерална елита школована у иностранству, дала је свој трајни допринос оснивању и даљем развоју најзначајнијих националних научних, просветних и културних институција српског народа, од Српског ученог друштва (данас САНУ) које је реформисано и на предлог Владимира Јовановића, подељено на научне области (Томанда 2011: 231), до Велике школе (данас Универзитет у Београду) на којој је Јовановић предавао.

Сто година касније, либерално крило Комунистичке партије Југославије чији је идеолог била Латинка Перовић, радничко самоуправљање разуме као пут напуштања „монопола за поседовање власти“ државних и партијских органа (Перовић 1971: 47). Овим иступом на Конгресу културне акције у Крагујевцу, југословенски либерали у врху власти су заједно са припадницима новог слоја југословенских „независних“ интелектуалаца, професионалних уметника и културних радника, изнели манифест „културе отпора“ званичној комунистичкој идеологији (Инђић 1997). Власт је показивала „ограничену толеранцију према дисидентској субкултури“ иако је култура кроз оцену моралнополитичке подобности уметника и културних радника (Indić 2014: 367) била подвргнута политичкој вољи Комунистичке партије. Толеранција власти је омогућила суживот имплицитног модела алтернативне културне политике „двојник државе“ (Ђукић 2022) који је наставио да делује кроз институције самоуправљања у култури.

Само две деценије касније, културно-политичка историја последње деценије 20. века се значајно динамизује. Након рушења Берлинског зида, укидања самоуправљања и распада Југославије, званична културна политика се поново етатизује и враћа на централизован државни модел сличан моделу агитације и пропаганде (АГИТПРОП) друге Југославије (Ђукић Dojčinović 2003: 20-23). Ово изазива нови талас „културе отпора“ коју идеологизује нова-стара дисидентска „пројугословенска, космополитска и лева (...) контрајавност отпора“ (Dragičević Šešić 2018: 13). Некадашњој дисидентско-уметничкој интелектуалној поткултури придружују се и други поткултурни и контракултурни модели које развија цивилни сектор, упркос одређеним идеолошким и естетским разликама, повезан протестом и одбацивањем доминантних модела (Dragičević Šešić, Stojković 2011: 226). Будући да је кључна тачка неслагања са културном политиком коју је деведесетих година водила власт била „етатизирана култура“ (Indić 2014, 368), либерална (пост)југословенска дисидентска политичка, интелектуална и културна елита се приклонила опозиционим политичким странкама унутар коалиције Демократска опозиција Србије (ДОС - Војислав Коштуница), предвођене Демократском странком Србије (ДСС) и Демократском странком (ДС).

Као што је познато, коалиција ДОС је на председничким и парламентарним изборима 2000. године од грађана добила мандат да формира власт на савезном (СРЈ) и републичком нивоу (Србија). Као одговор на претходни период етатизације, Министарства културе је већ током прве године вршења власти (2001) „деетатизацију“ поставило као стратешки приоритет културне политике (Дојчиновић 2003: 50). Основно обележје овог периода је злоупотреба воље грађана о чему сведочи изјава академика Николе Милошевића, оснивача и доживотног председника класично либералне национално одређене опозиционе Српске либералне странке (СЛС) која је у одређеном смислу заступала идеје сличне либералним патриотама Владимира Јовановића. СЛС се залагала за рехабилитацију политичких осуђеника, које су из идеолошких разлога осудиле комунистичке власти у Југославији након Другог светског рата, а заједно са Омладином Демократске странке Србије, Српска либерална странка је 2006. поднела захтев за рехабилитацију др Слободана Јовановића, предатног ректора Београдског универзитета, декана Правног факултета Универзитета у Београду и председника Министарског савета Краљевине Југославије у емиграцији који је рехабилитован 2007. године. Академик Милошевић је након успостављања нове власти оценио да је злоупотребљена воља грађана који су на изборима дали свој глас коалицији ДОС – Војислав Коштуница, и накнадно извршена расподела политичке моћи у кругу ускостраначких интереса јер „бирачи сигурно нису гласали зато да би једна странка као ГСС, која вероватно не би прешла изборни цензус, добила места министра спољних послова, министра просвете, градоначелника Београда, председника Скупштине и председника државе“. Резултати такве политике су, како академик Милошевић истиче, да је ова власт „скинула са буџета све наше културне и научне институције које које почињу са предзнаком српско: Српску академију наука, Матицу српску, те је Србија данас једина држава која не финансира своје културне установе и тако их доводи у директну финансијску зависност од режима јер је за сваки пројекат САНУ приморана да се обраћа надлежном министру, значи функционеру ДС, који онда одлучује да ли ће и са колико новца тај пројекат финансирати“ (...) „С друге стране „парадоксално је, али није необјашњиво да је та иста Влада која је са списка буџетских установа скинула САНУ, одлучила да из буџета финансира рад невладиних организација“ (Miljković Dabić 2003). Српска либерална странка (СЛС) је престала да постоји након смрти њеног председника академика Николе Милошевића (2010).

Демократска странка Србије се као конзервативна демократско либерална странка одвојила од Демократске странке 1992. и на изборима 2000. предводила је коалицију ДОС, дала председника Југославије (2000) а потом и председника Владе Србије (2004, 2007), водила политику националног јединства која је омогућила да се у Скупштини Србије постигну договори око важних друштвених и политичких питања и овом законодавном телу поврати значај и достојанство. То је омогућило доношење Устава Србије (2006) који, као најзначајнија тековина демократске транзиције, садржи мноштво одредби у области културе: српски језик и ћирилично писмо (чл. 10), заштита националних мањина и очување њиховог идентитета, културе, образовања, службене употребе језика и писма, права на очување националне, етничке, културне и верске посебности (чл. 14, 75, 79), забрана сваке

дискриминације, а нарочито по основу националне припадности, вероисповести, културе, језика и сл (чл. 21), подстицање уважавања разлика мерама у образовању, култури и јавном обавештавању (чл. 48), слобода научног и уметничког стварања (чл. 73), развијање духа толеранције у области образовања, културе и информисања (чл. 81), чување природног, научног, културног и историјског наслеђа (чл. 89) и многе друге. Уставом је такође успостављено уређење власти (Народна скупштина, Влада, државна управа и др, пети део) и територијално уређење државе којом су разграничене надлежности покрајинске аутономије и локалне самоуправе у области културе, просвете и др, седми део). У том периоду донети су и Закон о српској енциклопедији (2005) чији су носиоци САНУ и Матица Српска, као и Закон о речнику САНУ (2005). И поред тога што се ДСС залагала за „начелну, доследну и одлучну“ одбрану државних и националних интереса (Koštunica 2012: 7) и у складу с тим имала јасно формулисан програм у области културе, ова странка није кандидовала министра културе. Функцију је препуштала другим странкама (СПО 2004) и нестраначким личностима (2007), а потом вратила мандат народу (2008) када је „страни фактор зарад остваривања својих интереса“ (Koštunica 2012:7) уз помоћ унутрашњих фактора политичког и културног живота, имао кључну улогу у разбијању националног јединства у Србији. Коштуница се противио „идеолошкој и пропагандној буци да ЕУ нема алтернативу“ и заговарао политичку и војну неутралност Србије која омогућава очување националних интереса, националног идентитета и националне културе али подстиче развијену економску, културну, научну, просветну и уметничку сарадњу Србије, као старе европске државе која никада у историји није била изван Европе (Koštunica 2012:15, 17).

Током прве деценије 21. века долази до крупних промена на политичкој сцени Србије и прегруписивања политичких странака унутар коалиције ДОС: Социјалдемократска унија се ујединила са Социјалдемократијом у Социјалдемократску партију СДП (2002), Либерално-демократска партија се одвојила од Демократске странке (2005), а Грађански савез Србије се утопио у ЛДП (2007). Тако видимо да су се најкрупније промене у политичкој арени Србије убрзо након избора 2000. одвијале око либералне политичке групације странака која је, судећи по избору јавних функционера и министара, током прве деценије 21. века водила транзиционе просветне и културне политике. То показују избори првог министра културе који је био један од оснивача ЛДП-а (2005), министра просвете (ГСС који се утопио у ЛДП) а и наредних министара које су кандидовале мањинске странке (СПО, ГСС, СДУ, Г17+ и др).

Многе међу њима су биле чланице коалиције „Преокрет“ (2011) предвођене Либерално демократском партијом (ЛДП, СПО, СДУ) којој се придружио један број независних интелектуалаца и невладиних организација. Чланице коалиције у центар свог политичког програма стављају европске и евроатлантске интеграције Србије, а културну политику разумеју као начин да се разгради матрица која је „у прошлости стварала само мржњу, ратове и лажни национални занос“ (Ђукић 2013: 176; Ђукић 2022: 101-112). Матрица се односи на политички мит о тзв. „(велико)српском национализму“ коме приписују одговорност за распад Југославије и проблеме постјугословенског друштва. Будући да, наводно, произилази из вредносног система православне културе, предизборни програм стигматизује управо оне вредности

које чине темељ српског националног идентитета. Залаже се за суштинску промену односа државе према култури тако што би један, по њима непожељан културни модел заснован на културно-политичкој историји српског народа, био замењен пожељним европоцентричним моделом, док би читав спектар других културних модела искључиво зависио од тржишта понуде и потражње.

Након што се коалиција распала убрзо након избора 2012., поједине странке и „независна“ културна и уметничка елита која их је подржавала, непрекидно су вршили притисак на власт због „непристојно великих средстава“ које троши на програме културног памћења од националног интереса. Током друге деценије транзиционе културне политике у Србији (2010-2020), то је у више наврата резултирало скидањем позоришних представа са репертоара националних позоришта у Београду и Нишу (посвећених обележавању националних јубилеја: 1700 година од Миланског едикта и 100 година од Великог рата), услед чега је дошло до подношења оставке члана Управног одбора позоришта у Нишу и смене Министра културе (СНС 2013) на чије место су у два мандата дошле нестраначке личности (Ђукић 2022: 106-108). Притисак се проширио и на област споменичке културе и трајао све до 2020. године када је власт, и поред мноштва синхронизованих покушаја спречавања, успела да постави споменик родоначелнику средњовековне српске династије Немањића, Стефану Немањи (Ђукић 2022а: 73-129).

ЕТАТИЗАЦИЈА И ДЕЕТАТИЗАЦИЈА КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ

Транзиционим културним политикама у Србији доминира алтернативни модел иновативне културне политике „Двојник државе“ (Ђукић 2022) који је у више развојних фаза развијала лево-либерална, космополитска, грађанска, дисидентска политичка, интелектуална и културна елита пружајући отпор доминантним политичким и културним токовима. Он је по својим карактеристикама супротан идеји етатизације државног модела културне политике јер садржи елементе парадржавног модела поделе надлежности између власти и стручних тела, као и либералног модела немешања државе у сферу културе. У транзиционој културној политици Србије он је еволуирао од идеје „деетатизације културе“ (2001)¹ и смањења улоге државе што је представљало заокрет у односу на „етатизирану културу“ (Indić 2014: 368) коју је водила власт у периоду распада Југославије.

Судећи према ставу председника одбора за културу једне од најугицајнијих странака лево-либералног блока грађанских странака, улога државе у вођењу транзиционе културне политике у Србији је „организација скупљања и дистрибуције финансијских средстава (...) што не значи идеологизацију културе са становишта партије на власти, већ само у смислу финансирања“ (Kambasković 2002 и: Ђукић Дојчиновић 2003: 120).² Међутим, ово управо значи идеологизацију јер се идеолошко

1 Извештај о раду Министарства културе 2001.

2 Из интервјуа са председником Одбора за културу Социјалдемократије, композитором Растиславом Камбасковићем који је вођен у оквиру истраживања „Културна политика Србије“ 23. 12.2002. у периоду прегруписивања политичких странака унутар коалиције ДОС и уједињења Социјалдемократске уније са Социјалдемократијом и оснивања Социјалдемократске партије СДП (2002).

усмерење имплицитне културне политике у одсуству закона који уређују област културе и дугорочне стратегије развоја културе, огледа у либерализацији економских инструмената буџетског финансирања у култури. Она је требало да створи повољан амбијент за јавно финансирање новог „ванинституционалног“ актера културне политике у Србији који делује изван система јавних-државних културних институција.³ Критеријуми на основу којих је успостављена разлика у односу на јавне институције су: „(а) да нису основани од стране државе, тј. да су их чланови организација, група, иницијатива сами основали; (б) да самостално дефинишу властиту организациону структуру, процесе одлучивања и управљања; (ц) да не зависе финансијски и програмски од државе или од неког трећег субјекта; (д) да је њихово деловање непрофитног карактера; и (е) да се баве првенствено савременом уметношћу“ (Цветичанин 2011: 266).

Иако наведени критеријуми захтевају детаљну критичку анализу, овде ћемо само указати на чињеницу да непрофитне уметничке делатности не остварују профит и не могу да финансирају уметничку продукцију сопственим средствима, те да у погледу финансирања, у већој или мањој мери, зависе од државе или трећег субјекта. То потврђује и податак да скоро половина организација независне сцене у Србији (41,7%) из властитих извора успева да покрије мање од 25% трошкова (Цветичанин 2020: 69).

Да би се створили законски услови буџетског финансирања ванинституционалне уметничке продукције, најпре је укинута разлика између друштвених организација које се финансирају из државног буџета јер доприносе остваривању општих друштвених интереса и удружења грађана која остварују статутом дефинисане циљеве и финансирају се од чланарине и добровољних прилога (Закон о друштвеним организацијама и удружењима грађана 2005). За разлику од претходног, нови Закон о удружењима (2009) се односи на све организације цивилног друштва и под једнаким условима предвиђа могућност финансирања на јавним конкурсима ресорних министарстава, чиме је у области цивилног удруживања укинута категорија „општег интереса“. Систем је практично омогућавао да се културна и уметничка продукција цивилног сектора финансира под истим условима као и продукција јавних установа културе које је основала држава. Потом је, на основу Закона о удружењима (2009), донета „Уредба о оснивању Канцеларије за сарадњу са цивилним сектором“ (2010) заснована на начелу да „постојање снажног цивилног друштва без надзора и/или туторства државе уноси квалитативну промену у друштвени и политички живот“ (сајт Канцеларије до 2020).⁴ Убрзо након доношења Уредбе, Министарство културе је потписало „Протокол о сарадњи са Независном културном сценом Србије“ (2011) који је ову новоосновану организацију уздигао на ранг равноправног партнера иако Закон о култури не познаје такву врсту партнерства, што је један од разлога због којег је ресорно министарство након две године „Протокол“ ставило ван снаге и тиме изазвало бурну реакцију НКСК (сајт НКСК 23.10.2013).

3 Синтагме „ванинституционални актери“ и „актери независне сцене“ се третирају као синоними.

4 Канцеларија је укинута 2020. усвајањем Закона о министарствима и успостављањем Министарства за људска и мањинска права и друштвени дијалог.

Да је либерализација политике финансирања и у наредном периоду била околница иновативне културне политике говори и став изнет у јавној дискусији о Предлогу стратегије развоја културе од 2017-2027. коју је усвојила Влада Србије (Arhiva Ministarstva kulture) и са којим је Министарство културе ушло у завршну фазу јавне расправе (2017). У њему се износи мишљење да Предлог „не нуди никакав заокрет у односу на правац управљања и финансирања културне политике, а то је темељна ствар” (Milutinović, Portal za kulturu jugoistočne Evrope, 16.10.2017). Уместо тога културна политика „остаје у окошталој матрици етатистичког управљања, која развлашћује професионалне организације, удружења, експерте у култури, врхунске професионалце које ово друштво има од извршних и оперативних овлашћења у управљању културом”, рекла је Милутиновић, додајући да најуспешније културне политике најчешће комбинују државни и парламентарни модел, пребацујући на професионална удружења одређене надлежности. Да наведени став заговара деетатизацију и смањење улоге државе, слично југословенском самоуправном моделу културне политике, говори опис овог модела као „релативно издашног буџетског финансирања и развијеног система привилегија за тзв.културне раднике” кроз здравствено, социјално и пензионо осигурање, стипендирање, доделу станова и атељеа, субвенције за професионалну делатност, систем јавних награда и признања, итд (Indić 2014: 367-368).

На основу наведеног видимо да се током прве две деценије транзиционе културне политике у Србији одвијала борба тврде моћи државе да задржи одлучујући утицај на културу и меке моћи „независне” интелектуалне, културне и уметничке елите да се улога државе сведе на буџетско финансирање о чему би одлучивао њен најелитнији део – уметнички критичари, универзитетски професори и уредништво независних транснационалних медија. Такав однос државе и цивилног друштва одговара неолибералном моделу „који у својој суштини подразумева пасивну државу која се не меша у послове снажног цивилног друштва” (Хркаловић 2019: 47), али га буџетски финансира, и то не у целини већ превасходно онај део који се декларише као ванинституционална, односно независна уметничка сцена.

Тако излази да је ово основна карактеристика модела „двојник државе” који својом вишедеценијском вештином комбиновања меке моћи космополитске интелектуалне, уметничке и културне елите са тврдом моћи политичких странака лево-либералне грађанске провинијенције, остварује више утицаја на транзициону културну политику у Србији него владајућа елита. У теоријском смислу (Nye 1990; Pavlović 2011; Cvjetičanin, Švob Đokić 2021: 17-25) то указује на разлику између европске класичне концепције елитизма (Моск, Парето) засноване на тврдој моћи „владајуће елите” која се стиче поверењем бирача на изборима и америчке неолибералне концепције „меке” (паметне) моћи интелектуалне елите која комбинује „тврду” и „меку моћ” у успешну стратегију културне дипломатије и међународних односа (Cvjetičanin, Švob Đokić 2021: 18).

Суштина је да неолиберална концепција слаби улогу државе, па самим тим и јавних политика коју воде владина тела и јавни функционери, а јача утицај меке моћи (не)формалних ауторитета које регрутује дисидентски модел још од Конгреса

културне акције (1971). Овде међутим треба истаћи да су специфичности амаричке неолибералне концепције у области културне политике развиле либерални модел немешања државе у област културе који је дијаметрално супротан парадржавним и државним моделима европских културних политика. У том смислу се америчка неолиберална концепција не може применити на политички живот у Србији, а посебно не на транзициону културну политику који је према Закону о култури (2009) заснована на државном моделу.

Други проблем у вези са практичном применом неолибералне концепције меке (паметне) моћи у Србији је у томе што је концептуализована „одозго“ у међународним и транснационалним центрима моћи, као модел отпора доминантним културним моделима у Србији, а не као конструктивна допуна јавних политика. Због разбијања националног јединства, ДСС је вратила мандат народу, а СПС се из опозиције вратила у власт (2008). Ово окретање ка спољашњим „силама“ које немају непосредан утицај на унутрашње политике, не би било делотворно да се не ослања на тзв. „седму силу“ транснационалних медија који својим медијским садржајима подстичу постојеће антагонизме, не само у Србији већ и на укупном постјугословенском простору. И поред спољних фактора, највећи утицај на транзиционе културне политике у Србији имале су унутрашње снаге које су и у другим земљама југоисточне Европе „биле најважније у одређивању курса и покушаја транзиције, док су међународни утицаји имали само секундарну улогу“ (Linc, Stepan 1998: 96).

У том смислу се може констатовати да се постјугословенска неолиберална елита у Србији од политичких партија коалиције ДОС које не добијају подршку грађана за вођење јавних политика, окреће транснационалним медијима и међународним организацијама што све заједно додатно слаби крхке транзиционе институције. Да је идеја деетатизације културне политике и даље била имплицитни циљ културне политике на прелазу из прве у другу деценију транзиције говоре и Уредба о оснивању Владине Канцеларије за сарадњу са цивилним сектором (2010) на основу које је Министарство културе потписало читав низ протокола о сарадњи са цивилним организацијама, међу којима и Протокол о сарадњи Министарства културе и Независне културне сцене (2011). Овим актом не само што суспендован Закон о култури (2009) који не предвиђа преношење надлежности државе на уметничка и стручна тела, већ је након губитка добијеног статуса „равноправног партнера у креирању културне политике у Србији“ (чл. 1 „Протокола“), мека моћ „независног“ цивилног сектора спречила доношење дугорочне стратегије културе.

Као одговор на неолибералне иницијативе „двојника државе“ и десетогодишње напоре да се независна сцена издвоји из укупне културне инфраструктуре (2011-2021), Влада је као стратешки приоритет у области уметности исказала намеру да се „независна сцена“ као „алтернативни, иновативан, поливалентан, независни и умрежени систем мањих уметничких удружења“ врати у институционалне оквире транзиционе културне политике и систематски организационо и финансијски подржи (Strateški prioriteti kulture, 2021, deo 6) у складу са законским оквиром који предвиђа да доприносе самосталним уметницима уплаћују локалне самоуправе.

ЖРТВОВАЊЕ ВЛАСТИ

Развој политичке сцене показао је не само да неолибералне грађанске идеологије нису биле званична политика Демократске опозиције Србије на чијем су челу биле Демократска странка Србије и Демократска странка, већ да су постојале кључне идеолошке разлике између званичне политике ДС и лево-либералног крила ове странке. Будући да је ДСС 2004. формирала Владу а „ДС био инфилтриран Ђосифовим кадровима и десним, националним крилом“, лево-либерално-демократско крило Демократске странке је основало Либерално-демократску партију (2005). Овај „сјајан пројекат Чедо Јовановића“ ускоро „експресно пропада“ јер интелектуална и културна елита која га је подржавала, није била спремна на „велику аскезу“ потребну за политички успех (Perović Kurir 16.4.2022). Под аскезом се у овом контексту подразумева „жртвовање власти“ као свесно одрицање од вршења јавних функција у извршној и законодавној власти у име либералних идеала грађанске државе јер, како Перовић истиче „Не можете једно да говорите, а супротно да радите. Нико вам неће веровати, пропаћћете“. У складу с тим ставом, део некадашње „владајуће елите“ се одриче тврде моћи политичких институције и поново прелази у ванинституционално контракултурно деловање без свести о солидарној одговорности за слабе резултате власти.

Тако на делу видимо амбивалентност модела „двојник државе“ према власти јер је и у периоду самоуправљања део либералне елите напустио јавне функције у власти исто као што је то урадио током демократске транзиције. Ово се може разумети као неспремност да се прихвате доминантни вредносни обрасци друштва али надасве као неспремност да се у оквиру политичких и културних институција постојећим обрасцима додају нови надопуњујући обрасци.

У контексту придруживања Европској унији, то се пре свега односи на европоцентрични транскултурализам као начин мишљења заснован на „доследном придржавању и поштовању највиших достигнутих европских вредности и стандарда унутар сваког културног међуодноса и унутар било којег вида културне сарадње“ (Dragojević 1999: 77–90). Међутим, како идеја транскултурализма подразумева два могућа начина операционализације – један као надопуњујући концепт доминантном начину мишљења који заступа владајућа политичка елита, „независна“ интелектуална, културна и уметничка елита се опредељује за други који се том мишљењу супротставља и пружа организован систематски отпор.

Тако са становишта идеолошких разлика долази до друштвене поделе елите у Србији на владајућу политичку елиту која по дефиницији заступа вољу народа исказану на изборима и „независну“ интелектуалну елиту која заступа транснационални и транскултурални поглед на свет. Описујући прве као популисте, председник Демократске странке Зоран Лутовац је на предавању у САНУ рекао: „Може се рећи да је то идеологија која у средишту свог учења има идеју да би политика требало да буде одраз воље народа, која чистом и моралном народу супротставља корумпирану елиту и ‘опасне друге’ који својим деловањем угрожавају и нарушавају права и вредности народа“ (N1, 4. мај 2022).

Ово питање односа према народу и његовом традиционалном вредносном систему и погледу на свет је кључно за разумевање утицаја неолибералних елита на

транзициону културну политику Србије и дихотомије које су из тог антагонизма произашле: традиционално-модерно, национално-европско, институционално-ванституционално и сл. Елитистички осећај надмоћи модерне европоцентричне елите видљив је у мноштву наслова „независних“ медија у којима се јавни функционери који представљају вољу народа називају „плејадом покварењака, хуља, лопуџа превараната, лажова и других опскурних ликова“ (Stanojlović, Danas, 26.9.2022) а председник државе описује као предводник „српског клерофашизма“ који не зна да је Србија у геополитичкој игри великих сила само „монета за подкусуривање“ (Kovač, Danas 12.10.2022).

Истовремено, независни медији покрећу полемику о лидеру ЛДП Чедомиру Јовановићу у коју се активно укључила социолошкиња Весна Пешић, председница ГСС и јавна функционерка коалиције ДОС: „И данас мислим да је Чедо Јовановић, лидер Либерално демократске партије, био пројекат Бебе Поповића, иако је дуго покушавао да се накачи на идеју грађанске Србије. Сећам се да је у почетку када је долазио у ГСС био велики националиста, да смо га учили шта је то грађанска Србија, шта је суочавање са прошлошћу“ (Nova.rs 27. jul 2022).

На тај начин „независни“ транснационални и регионални медији који делују на простору бивше Југославије подстичу независне интелектуалце на свакодневно изношење мишљења о актуелним дневно-политичким питањима које није засновано на чињеницама, објективном и непристрасном академском говору, већ на стигматизацији и говору мржње. Да није утемељен на историјским чињеницама говори и навод о „српском клерофашизму“ упркос томе што се појам „клерофашизам“ односи на сарадњу дела свештенства Римокатоличке цркве са фашистичким режимима у Италији, Хрватској и другим земљама у којима су постојали фашистички режими, за разлику од Србије која баштини православне и антифашистичке тековине. Томе неизоставно треба додати да Србија као стара европска држава никада у својој историји није била „монета за поткусуривање великих сила“ већ потпуно супротно, узрок њиховог нестанка са геополитичке сцене. О томе сведоче историјске чињенице, нпр. силе осовине и победа савезника у Другом светском рату, Аустроугарско и Османско царство и победа савезника у Првом светском рату, као и Византијско царство у периоду владавине династије Немањић, закључно са Душановим царством.

У том смислу се може констатовати да се постјугословенска (нео)либерална елита у Србији од политичких партија лево-либералне грађанске провинијенције које не добијају подршку грађана за вођење јавних политика, окреће транснационалним медијима и међународним организацијама које подстичу постојеће антагонизме, што све заједно додатно слаби крхке транзиционе институције. То потврђује и став Слободана Џеџића да: „И без заступника у парламенту, моћно партијско оружје у политичкој арени могу да буду добре везе с међународним факторима, од Вашингтона и Брисела до Москве и Пекинга“ (Џеџић, Политика 20.02.2022). А када је у питању лева (нео)либерална идеологија коју у Србији развијају баштеници југословенских либерала, Часлав Копривица посебно истиче сличност са представницима наводно „лево-либералне“ идеолошке парадигме у Немачкој која понавља конзервативне империјалне обрасце према Србима,

додајући: „Када је у питању Немачка, може се видјети да је њихов дискурс о Србији од почетка разбијања Југославије веома сличан оном који су имали као и у вријеме Хитлера и цара Вилхелма II. Они нас и данас гледају као на нешто што треба да буде третирано као предмет поткусуривања, показујући потпуно негативан став према свим егзистенцијалним питањима Срба. И то није новост, већ се то само понекад наглашеније акцентује у дневној политици и историји“ (Зељковић, Глас Српске, 16.01.2022).

Тако видимо да се „жртвовање власти“ трансформисало у активну медијску кампању против државе и легитимне власти што доприноси не само „кварењу интелектуалаца“ већ и „кварењу државе и урушавању државне власти“. На тај начин се у српској политичкој пракси поново показује на делу феномен који је Арчибалд Рајс описао као „странчарење“ интелигенције: „уместо да делује позитивно, делује негативно и уместо да гради, она разграђује“ те „представља лош пример неизмерно опасан по духовно здравље вашег народа“ (Рајс 2008: 66, 69). Исти феномен описао је и Слободан Јовановић у чланку „О полуинтелектуалцу“ као „могућност да, у стању недостатка критичке мисли и надмоћи личних интереса, постану полуинтелектуалци“ (Terzić 2022: 35).

ЗАКЉУЧАК

Посматрано са становишта улоге државе у вођењу културне политике у Србији, почев од 19. века до данас, видимо да су се фазе етатизације и деетатизације смењивале у зависности од геополитичких ставова оних актера који су имали највише утицаја на одлучивање у области културе.

У том смислу се улога либералних елита у културно-политичкој историји Србије значајно разликује будући да се једна група залаже за обнову државности и јачање улоге државе, а друга група доприноси „кварењу државе и урушавању државне власти“. Тако „либералне патриоте“ јачају улогу слободне и суверене државе засноване на „народном праву“, док постјугословенска политичка, интелектуална, културна и уметничка лево-либерална европоцентрична грађанска елита своју политику заснива на деетатизацији и смањење улоге државе. Кључна разлика је у томе што су либералне патриоте постављале трајне темеље демократских политичких, научних, културних и просветних институција, постјугословенска неолиберална елита те темеље разграђује и слаби културне институције.

Резултат таквог деловања је хибридни транзициони модел културне политике који поред експлицитног државног модела дефинисаног Законом о култури, садржи имплицитне елементе парламентарног модела ограничене улоге државе по узору на југословенски модел самоуправљања у култури и либералног модела немешања државе у област културе који непожељне културне моделе засноване на стварању и очувању вредности српске културе препушта тржишту културе. Тако створен хибридни модел се не заснива на ауторитету власти већ на отпору власти, ограничавању улоге државе и непоштовању Устава и Закона. Он спаја неспојиво будући да је у првој деценији транзиције културну политику водила неолиберална фракција извршне и законодавне власти која се током друге деценије трансформисала

у формалне и неформалне коалиције ванпарламентарних опозиционих странака, независних појединаца, невладиних организација и транснационалних медија.

Власт је, као и у периоду самоуправљања, показивала ограничену толеранцију према „култури отпора“ која се методом елиминације потенцијалних претњи, полако али сигурно, успостављала као културни хегемон који искључује непожељне вредности културног система, а посебно оне које су засноване на културној историји и традицији српског народа.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson 2003: James E. Anderson. Public policymaking: An introduction. Chapter 1 *The Study of Public Policy*. Boston: Houghton Mifflin Company, pp. 1 – 34.
- Dragičević, Stojković 2011: Milena Dragičević Šešić, Branimir Stojković. Kultura, menadžment, animacija, marketing, Beograd: Clio.
- Dragičević 2018: Milena Dragičević Šešić. *Umetnost i kultura otpora*, Beograd: FDU, Clio.
- Dragojević 1999: Sanjin Dragojević. Multikulturalizam, interkulturalizam, transkulturalizam, plurikulturalizam: suprotstavljeni ili nadopunjujući koncepti. Kultura, etičnost, identitet, str. 77-90, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Ђукић 2022: Весна Ђукић. „Двојник државе“ у културној политици Србије (1971-2021), *Српска ђолиџичка мисао*, Тема броја: Политичко-правни, културолошки и идентитетски процеси у Србији, Београд: Институт за политичке студије, Број 1/2022, стр. 93-117.
- Ђукић 2010: Весна Ђукић. *Држава и култура, студије савремене културне ђолиџике*. Београд: Факултет драмских уметности.
- Ђукић, Весна 2022а: *Памћење као ођџор забораву, крајџка студија ђолиџике очувања српској културној идентџиџетиџа*, Београд, Нови сад: Факултет драмских уметности, Матица српска.
- Ђукић 2013: Весна Ђукић. *Прођрами ђолиџичких стђранака и културна ђолиџика у Срђији*, 2013, Зборник радова ФДУ, број 23, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti, str. 169-180
- Ђukić Dojčinović 2003: Весна Ђukić Dojčinović. Tranzicione konfuzije i dileme kulturne politike u Srbiji, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Закон о друштвеним организацијама и удружењима грађана, Сл. гласник СРС, бр. 24/82, 39/83 - испр., 17/84, 50/84, 45/85 и 12/89 и Сл. гласник РС, бр. 53/93, 67/93, 48/94 и 101/2005 - др. Закон.
- Закон о култури, „Sl. glasnik RS”, br.72/2009.
- Министарство културе РС 2011: Записник са састанка Колегијума Министарства културе и Експертског тима, одржаног 8.10.2001.године.
- Зељковић 2022: Вељко Зељковић. Часлав Д. Копривица, Факултет политичких наука: У очима Запада ми смо шаховске фигуре, Глас Српске, 16.1.2022. <https://www.glassrpske.com/cir/plus/intervju/caslav-d-koprivica-fakultet-politickih-nauka-u-beogradu-u-ocima-zapada-mi-smo-sahovske-figure/393893>
- Инђић 1997: Триво Инђић. *За ново ђросвејџиџељсџиво*, Београд: Гутенбергова галаксија.
- Инђић, Триво 2014: Стратегија културне политике, *Мођуће стђрајџеџије развоја Срђије*, Беођрад: САНУ, стр. 367-377.
- Јовановић 1870: Владимир Јовановић. Основи снаге и величине српске, *Млада Срђадија*, бр. 7 од 15.10.1870, Панчево: штампарија браће Јовановић, стр. 338.
- Јовановић 2017: Слободан Јовановић. *Један џрилој за џроучавање српској националној каракџиџера*, Чачак: Градац.
- Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom, Vlada Republike Srbije.
- Kovač 2022: Hanibal Kovač. Dešava se „desnilo“, Danas 12.10.2020. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/desava-se-desnilo/>

- Коштуница 2012: Војислав Коштуница. *Зашто Србија а не Евројска унија*, Београд: Фонд Слободан Јовановић.
- Current cultural affairs, Finland, online database with in-depth information on cultural policies, statistics and trends *Compendium, Cultural policies and trends* Bonn: Kulturpolitische Gesellschaft e.V. <https://www.culturalpolicies.net/database/search-by-country/country-profile/category/?id=12&gl=2>
- Linc, Stepan 1998: Huan Linc, Stepan Alfred. *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd: Filip Višnjić.
- Lutovac 2022: Zoran Lutovac u SANU. Populizam postaje opasno oruđe; N1 4. maj. 2022. <https://rs.n1info.com/vesti/lutovac-u-sanu-populizam-postaje-opasno-orudje/>
- Милутиновић 2017: Ирена Милутиновић. Држава културе или државна култура, Портал за културу југоисточне Европе, 16.10.2017. <http://www.seecult.org/vest/drzava-kulture-ili-drzavna-kultura>
- Miljković Dabić Marina 2003: Ono što je bilo – bolje da nije, *Riznica srpska*, Ibarske novosti 24.10.2003. <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=1028.0>
- Nay, Joseph Samuel 1990: Soft power, *Foreign policy* No 80, pp.153-171 https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/page/joseph_nye_soft_power_journal.pdf
- Nezavisna kulturna scena Srbije 2013: Ukidanje Protokola o saradnji sa Ministarstvom kulture, 23.10.2013. <https://nezavisnakultura.net/2016/10/21/ukidanje-protokola-o-saradnji-sa-ministarstvom-kulture>
- Perović, Latinka 2022: Đinđić je bio drugačiji nego što se pretpostavljao. Istoričarka Latinka Perović o nepoznatim detaljima iz života pokojnog premijera. *Kurir*, 16.4.2022. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3914555/latinka-perovic-biografija>
- Svedočenje Vesne Pešić posle kog niko neće gledati Čedu Jovanovića istim očima, Nova.rs 27.jul 2022. <https://nova.rs/vesti/politika/svedocenje-vesne-pesic-posle-kog-niko-nece-gledati-cedu-jovanovica-istim-ocima/>
- Stanojlović, Dragoslava 2022: Pokret za opstanak je Vučićeva zamka, Danas, 26.09.2022. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/pokret-za-opstanak-je-vuciceva-zamka/>
- Перовић Латинка 1971: Уводно обраћање, Конгрес културне акције у СР Србији, Београд: РК ССРП Србије, стр.39-51.
- Pavlović 2011: Vukašin Pavlović. Teorije elita u političkoj sociologiji klasične i savremene koncepcije, *Godišnjak* br.5, Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 9-47.
- Влада Републике Србије 2021: Стратејски приоритетни развоја културе у Србији од 2021. до 2025. године, Министарство културе и информисања Републике Србије, 2021. <https://www.kultura.gov.rs/tekst/sr/6129/strateski-prioriteti-razvoja-kulture.php>
- Терзић 2022: Предраг Терзић. Полуинтелектуалац као фактор кварења државне власти у теоријској мисли Слободана Јовановића, *Српска иолијичка мисао*, бр. 1/2022, стр. 33-50, Београд: Институт за политичке студије.
- Томандал 2011: Миховил Томандал. Владимир Јовановић, прилог културно-политичкој историји Србије, Панчево: Историјски архив у Панчеву.
- Уредба о Канцеларији за сарадњу са цивилним сектором, „Службени гласник РС“, број 26 од 23. априла 2010.
- Financing and support - United Kingdom, online database with in-depth information on cultural policies, statistics and trends *Compendium, Cultural policies and trends* Bonn: Kulturpolitische Gesellschaft e.V. <https://www.culturalpolicies.net/database/search-by-country/country-profile/category/?id=42&gl=7>.
- Хркаловић 2019: Милош Д. Хркаловић. Однос цивилног друштва и државе, од конфликта до сарадње у креирању јавних политика, *Администрација и јавне иолијике*, бр.1, Београд: Институт за политичке студије, стр.41-57.
- Cvetičanin 2011: Predrag Cvetičanin. Vaninstitucionalni akteri kulturne politike u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji, *Kultura* br.130, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka Srbije, str. 265-290.

- Cvjetičanin, Švob Đokić 2021: Biserka Cvjetičanin, Nada Švob Đokić (ur). *Cultures in cooperation, realities and tendencies*, Zagreb: Centre for Democracy and law Miko Tripalo.
- Cveticanin 2020: Predrag Cveticanin. *Nezavisne kulturne scene u jugoistočnoj Evropi*, Niš: Fakultet umetnosti Univerzitet u Nišu.
- Цвејић 2022: Слободан Цвејић. Посредник између владајуће и нижих, класа, *Политика*, 20.02.2022.<https://www.politika.rs/sr/clanak/500003/Posrednik-izmedu-vladajuce-i-nizih-klasa>

Vesna G. ĐUKIĆ

THE INFLUENCE OF (NEO)LIBERAL ELITES ON (DE)ETATIZATION OF CULTURAL POLICY OF SERBIA (19-21 CENTURY)

SUMMARY

The paper examines the influence of (neo)liberal elites on the etatization, i.e. deetatization of cultural policy in Serbia, starting from the definition of public policies as a relatively stable, purposeful course of action of state bodies, public officials, governmental and legislative bodies in dealing with certain problems or issues that affect a significant number of people.

The aim of the paper is to analyze the interrelationship between the ideas of (neo)liberal elites about the role of the state in conducting cultural policy, the practical activities of the legislative and executive authorities and the achieved results. The focus is on the achieved results of transitional cultural policies in Serbia after the 2000 elections, but also on the comparison with previous transitional milestones that were influenced by (neo)liberal elites, such as liberal patriots to the St. Andrew's National Assembly (19th century) and Yugoslav liberal dissidents to self-management in culture (20th century).

Observed from the point of view of the role of the state in conducting cultural policy in Serbia, from the 19th century until today, we see that the phases of etatization and deetatization alternated depending on the geopolitical attitudes of those actors who had the most influence on decision-making in the field of culture.

In this sense, the role of liberal elites in the cultural and political history of Serbia is significantly different, since one group advocates for the restoration of statehood and the strengthening of the role of the political, scientific and cultural institution of the state, while the other group contributes to the corruption of the state and the collapse of state power by building the double state model of public policies. Thus, "liberal patriots" strengthen the role of a free and sovereign state based on right of the people, while the post-Yugoslav political, intellectual, cultural and artistic left-liberal Eurocentric civic elite bases its policy on deetatization which means the reduction of the role of the state and increasing the role of the cosmopolitan highly educated intellectual elite. The key difference is that the liberal patriots laid permanent foundations of democratic political, scientific, cultural and educational institutions, the post-Yugoslav neoliberal elite dismantles those foundations and weakens cultural institutions.

Keywords: nationalization, denationalization, cultural policy, decision-making models, legal-political instruments, organizational instruments, liberal patriots, Yugoslav dissidents, Serbia.